

МИОДРАГ А. ДАБИЖИЋ

СРПСКИ ДОМ И ШКОЛА У ЗЕМУНУ
(1822–1907)

Када се Народној библиотеци и читаоници „Јован Поповић“, данас Библиотека „Свети Сава“ у саставу Библиотеке града Београда, 1965. године приближавала јубиларна – 140. година постојања и рада, управа установе је закључила да јубилеј треба примерено обележити. Обратила се послератном обновитељу земунској општини, која је замислио безрезервно подржала. Управа Библиотеке је тада наставила конкретан рад, припремала је програм и рачунало се на помоћ установа културе у општини и граду.¹ Образован је одбор за прославу, који је обједињавао рад свих учесника задужених за поједине послове. Земунски Народни музеј (од 1968. Завичајни музеј Земуна), на пример, имао је задатак да организује изложбу о Библиотеци и земунској штампи од 1849. године, да приреди каталог и са групом аутора учествује у писању споменице.

Припремајући пригодну изложбу, организатори су уз помоћ установа и појединаца са стране прикупили завидан број књига, часописа и листова, фотографија значајних објеката у граду, уметничких портрета и мањи број предмета. Међутим, инсистирало се на изгледу једноспратнице из 1822. године, у којој су се налазиле Српска и Грчка школа, Управа Црквене општине и у којој је историјске 1825. године почела просветни рад Славено-сербска библиотека земунска. Према картографским изворима, знало се за њену локацију на углу улица Светосавске (пре Контумацка, па Молинаријева) и Рајачићеве (пређе Анина или *Annagasse*),² али није био познат њен спољашњи изглед. Организатори су се тада обратили грађанима који су крајем XIX и почетком XX века били ученици Српске школе код Богородичине цркве и који су се сећали старе зграде, која је 1907. године порушена ради грађења новог, и данас постојећег Дома Српске православне црквене општине у Доњем граду, односно Старом језгру Земуна како се то данас говори.

Међу позваним некадашњим ученицима Српске школе био је професор цртања Земунске гимназије Ђорђе Чутуковић (†1976), академски сликар и графичар, који се одазвао и урадио цртеж *Сџари Српски дом и школа* (туш), на којем је истакао прочеље с вишим кровом и низом лукарни (*Dachfenster*), затим засвођени главни улаз с капијом од кованог гвожђа, велики број високих прозора с преградом. Даровани цртеж је презентован на изложби и први пут коришћен као илустрација у *Сџоменици Земунске библиотеке 1825–1965*. (Земун, 1966, 26).

Важни писани и сликовни извори

За црквено-школску једносратницу из 1822. године (даље Црквена зграда) важан је картографски извор – *Plan der Stadt Semlin*, који је крајем друге деценије XIX века урадио К. Бертолд. План града тачно приказује урбанистичку ситуацију пограничног Земуна, блокова зграда и парцела.³ Јасно је фиксирана основа Богородичине цркве и на њеној западној страни Црквена зграда с фронтом према Светосавској улици и крилима: једно је према Ул. Рајачићевој, а друго је дворишно, односно пружено је према порти.

Наведено, уз извесне допуне, потврђују две разгледнице с краја XIX и почетка XX века. На првој с потписом *Semlin*⁴ је панорама знатног дела Доњег града, изнад чијих разиграних двосливних кровова доминирају витки каснобарокни звоник и брод Богородичине цркве, скромни звоник цркве фрањевачког самостана Светог Ивана Крститеља и, у даљини, димњак Електричне централе, која је на Земунском кеју саграђена 1900. године.⁵ Нека буде поменута и стилска стамбена спратна зграда адвоката, писца и градоначелника Земуна др Владимира Николића (†Земун 1931), која је на углу улица Светосавске и Дубровачке саграђена 1900. године.⁶ Оно што је најважније – на овој старој разгледници представљена је, западно од Богородичине цркве (за гледаоце десно), Црквена зграда с високим кровом и лукарнама, главна фасада, може се разабрати, с плитким средишњим ризалитом, високим прозорима и једноставнијом малтерском профилацијом.

Друга разгледница с натписом *Земун – Zemun – Semlin Српска црква* исто тако приказује стање у првим годинама (до 1907) XX века, али са дворишне стране.⁷ Наиме, на слици се поред главног објекта, Богородичине цркве, у позадини јасно види изглед знатног дела дворишне стране: фасада бочног крила окренута према порти и сегмент једносратнице с лучно засвођеним аркадама у приземљу и отвореним тремом на спрату. Изглед оваквих дворишних фасада може се и данас видети на спратној згради Гине Вулка грађене око 1800.

Сл. 1. Детаљ плана Земуна око 1830: локација Богородичине цркве и црквено-школске зграде

године, у Главној улици бр. 18, затим на високопартерној кући некадашње Српске школе грађене тридесетих година XIX века у Његошевој улици бр. 43 и на старим фотографијама. Једна је примерна: дворишна фасада спратне Колхуберове куће, порушене у првим годинама XX века ради грађења Градске ваге за веће терете на југоисточном делу Масариковог трга (тада Мало, па Житног трга).⁸

Сл. 2. Павел Ђурковић, Пројојереј Јефтимије Ивановић, уље на платну, 1812. година

Извештај и молба Магистрата

У Фонду Земунски магистрат Историјског архива града Београда сачуван је важан документ, датиран 18. априла 1823. године, који је комунитетска/општинска управа упутила Генералној команди Славонско-сремске границе у Петроварадину. Документ је коришћен у једном прилогу о историји Земунске библиотеке и Српске школе, међутим, аутор није инсистирао на његовом молбеном делу.⁹ Због важности дописа најкраће о првом, извештајном, у којем Магистрат комунитета саопштава надређеној Генералној команди да је грчка несједињена црквена општина (Српска православна црквена општина) на месту старе, склоне паду, црквено-школске зграде с пет учионица подигла солидно грађену једносратницу с петнаест соба за Српску и Грчку школу са двораном за одржавање већих скупова (скупштине, разне верске и школске приредбе, светосавске беседе, на пример). У допису се посебно истиче да је „она лепа“ и да није реч само о једној васпитној установи за младеж, већ је истовремено „и украс града“, уз

Сл. 3. Ђорђе Чушковић, Слика школа према сећању, туш, 1965. година

Сл. 4. Богородичина црква и црквено-школска зграда, слика разгледница

примедбу да политичка општина при томе није имала удела, односно да из неког јавног фонда нису пристигла никаква средства.

У садржајном допису је, затим, изражена жеља инвеститора, коју је Магистрат подржао (градоначелник, капетан, па мајор аудитор познати Василије Лазаревић), да једносратница буде и спомен „на славну владавину цара и краља Франца/Фрању Првог“, као и архиепископа и митрополита карловачког Стефана Стратимировића, као поглавара за верска и школска питања, и коначно, оних који су се заузели за подизање спратне зграде, међу којима су: окружни протопрезвитер земунски Јефтимије Ивановић (†1849), писац и преводилац и грађани кир. Мих. Зико, Гаврило Михаиловић и нотар/благајник пл. Бајић.

Сл. 5. Земун, Српска црква – у позадини црквено-школска зграда, сџара раздјелница

Извесно је да су поменуте личности допринеле дизању зграде, па и цар. Кад је 1817. године посетио погранични град, он је званично примао корпорације грађана који су га не само поздрављали већ су му упућивали поједине молбе. О уделу протопрезвитера Ивановића довољно је навести да је према његовој замисли 1812. године основан Црквено-школски фонд при Црквеној општини и да је средствима Фонда подигнуто здање за верске и просветне потребе православних грађана.

Како је тада био и обичај да се на одређен начин сачува успомена на прегаоце корисних дела/радњи, верска општина је одлучила да на видном месту, на уличној страни зграде, постави обележје на којем ће на илирском/српском и грчком језику бити урезана имена у допису наведених личности.

У предоченом документу нису заборављени ни чланови Магистрата ни њихов позитиван став о предмету: они нису стављали никакве примедбе достављеним

дописима, тако да је у службеном записнику могло да буде забележено да је за градњу „дата потпуна сагласност“.

У завршном делу дописа Генералној команди Магистрат изјављује да се осећа дужним да замоли вишу власт „да се одобри постављање натписа/обележја“, јер је реч о похвалном и корисном прегалаштву Српске православне црквене општине, које има за циљ да васпита младе да постану „ваљани држављани“.¹⁰

У овом прилогу, поред осталог, пажња је усмерена на тражењу изгледа 1907. године срушене једносратнице, бар њене главне фасаде. Према досад познатим изворима, био је то, према жељи инвеститора, солидно грађени објекат с примереним екстеријером. Презентоване слике, записи и сећања савременика¹¹ то потврђују, јер се на разгледници могу разазнати декоративни елементи, углавном малтерска профилација, која је урађена у духу скромније варијанте грађанског класицизма тог времена. На фасадама се могу видети лезене (можда пиластри), поткровни венац, украси изнад и испод у правилном ритму распоређених прозорских отвора и још по неки детаљ.

Реконструисати изгледе фасада

На основу досад наведених извора, могли би се реконструисати изгледи главне и дворишне фасаде бивше једносратнице, као што су урађене ликовне реконструкције прочеља магистратске зграде (*Stadthaus*), из друге половине XVIII века (страдале у пожару 1867), коју је урадио (око 1914) градски инжењер Гашпар Кани,¹² и идејна реконструкција репрезентативне, стилске спратне куће познатог имућног трговца Милоша Урошевића, такође на Магистратском тргу бр. 3, коју је урадио архитект Завода за заштиту споменика културе града Београда Миљан Стевчић.¹³

На крају, идејна реконструкција црквено-школске зграде била би драгоцен документ и илустрација за све установе које су користиле њене просторије све до 1907. године, кад је зграда срушена и на проширеној основи подигнута монументална, репрезентативна стилска спратна зграда Дома Српске православне црквене општине у Земуну.¹⁴ Обе зграде имале су исту намену. Прва до 1907. године, друга постоји и данас. Оне су биле значајни центри верског и културно-просветног живота Срба у аустријском, а од 1867. године у аустроугарском пограничном граду на Дунаву (Земун – *Zemun – Semlin an der Donau*) и југоисточном Срему, до 1918. године.

Миодраг А. Дабижић,
историчар
Београд

НАПОМЕНЕ:

- 1] *Земунске новине*, бр. 18, септембар 1964: М. Турудић, *140 година Земунске библиотеке*.
- 2] Сви називи улица у Старом језгру Земуна (даље СЈЗ) наведени су према: М. Дабижић и Ж. Шкаламера, *СЈЗ – историјска урбана средина*, Земун, 1967, 16, 17 и даље.
- 3] *Детаљ Плана Земуна* К. Бертолда, копија у Заводу за заштиту споменика културе града Београда (даље ЗЗСКГБ).
- 4] Старе разгледнице Земуна (оригинали и копије) у Музеју града Београда, Библиотеци града Београда, ЗЗСКГБ, у збиркама грађана; Бр. Најхолд, *Земун на ситарим разгледницама*, Земун, 1992.
- 5] Станко Пливелић, *Електрична централа иницијација у Земуну*, Загреб, 1903, 3. Саграђена је 1899–1900. и град је 1. јануара 1901. „засјао у електричном светлу“.
- 6] Петар Марковић, *Грађевине у Земуну почевши од 1875. године* (препис оригинала у Завичајном музеју Земуна), рукопис, Земун, март 1911, 19.
- 7] Разгледница *Земун*, издавач Милош Грабовачки Србин (†Земун 1930), власник штампарије, књижар у Земуну.
- 8] *Сво година рада Добровољној ватројасној друштва у Земуну (1870–1970)*, Земун, 1971, 16 и 17.
- 9] Љубомир Дурковић-Јакшић, *Библиотека славено-сербска земунска (1825–1850)*, у: Споменица Земунске библиотеке 1825–1965, Земун, 1966, 23–24.
- 10] Историјски архив Београда, Фонд Земунски магистрат 1823, II, 1103.
- 11] У белешкама аутора сачуване су изјаве савременика који су похађали Српску школу и у близини цркве становали: сликар Ђорђе Чутуковић (Земун, 1888 – Београд, 1976), фотограф и друштвени радник Бранко Рајшић (†1978), домаћица Љубица Симић (†1974), која је изјавила да је зграда „била примерно одржавана“ и да су се неки грађани питали „зашто је руше“.
- 12] Ж. Шкаламера, *Три зграде Земунској мајстарајма*, Рад војвођанских музеја, св. 14, Нови Сад, 1965, 98 и 100.
- 13] Исти, *Кућа Земунској црковца Милоша Урошевића*, Зборник Историјског музеја Србије, 6, Београд, 1969, 107 и 115.
- 14] Архива парохије (записи); Дане Трбојевић, *Како је постојао Дом Српско-православне црквене општинске*, Споменица на канонски пут Њ. С. Лукијана Богдановића, митрополита карловачког и патријарха српског, од 4. до 9. септембра 1909. у град Земун и протопрезвигерат земунски, Земун, 1909, 82–88.

Summary: MIODRAG DABIŽIĆ

THE SERBIAN PARISH HOUSE AND SCHOOL IN ZEMUN (1822–1907)

In 1822 the Habsburg Monarchy’s border town of Zemun received a two-storey building to accommodate the offices and school of the Serbian Orthodox Church-School Community. From 1825 it housed the newly-founded ‘Slavic Serbian Library’, today’s St Sava Library, reputedly one of the oldest libraries intended for popular education in Serbia.

The celebration of the 140th anniversary of the Library in 1965 included an exhibition about the Library and the Zemun press since 1849, the year the first printing house was set up in Zemun.

The collected exhibition material contained a considerable number of pictorial and illustrative sources, books, newspapers and other interesting exhibits, but not a single photograph or drawing of the school building could be traced. A painter, who had attended the school in the late 1890s, helped out by making a drawing from memory. His contemporaries found it satisfying and the drawing was included in the exhibition and publications.

For history writers concerned with the past of Zemun, the building’s original appearance remained an open question. It was not until much later that two picture postcards issued at the turn of the 19th century were discovered. One shows its front façade, while a portion of the courtyard façade with an arcade on the ground floor and an open porch on the upper floor is visible in the other. An official letter of 1823 describes the building as ‘beautiful’ and calls it a ‘jewel of the town of Zemun’.

Given that until 1918 it was an important religious and educational centre for the Serbs of Zemun and south-east Srem, the author of the contribution puts forth a proposal to use the surviving data to attempt to reconstruct the original appearance of the building.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1 Plan of Zemun, ca 1830: Detail with the location of the Church of the Virgin and church school building

Fig. 2 Pavel Djurković, Protopriest Jefimije Ivanović, oil on canvas, 1812

Fig. 3 Djordje Čutković, School building drawn from memory, pen and ink, 1965

Fig. 4 Church of the Virgin and school building, old picture postcard

Fig. 5 Zemun, Serbian Church, with the school building in the background, old picture postcard